

cionářský; ale nemůže vybírat své produktivní jednotky na základě rodových nebo územních zásad, jako to činila kmenová společnost.

Protiklad, který zde vytyčují mezi kulturně zprostředkovaným nacionalismem a strukturálně zprostředkovaným kmenovým zřízením, má být ovšem pravým analytickým rozlišením mezi dvěma objektivně rozlišitelnými způsoby organizace; nesmí být zaměřován s relativistickým nebo citovým protikladem mezi *mým* nacionalismem a *tvým* kmenovým zřízením. Soupeřící potenciaální nacionalismy se navzájem potírají pouze prostřednictvím jazyka chvály a urážek, při čemž se říká „já jsem vlastenec, ty jsi nacionalista a on je kmenový přívrženec“ – a to zůstává stejné, ať mluví kdokoliv. V tomto smyslu jsou nacionalismy jednoduše ona kmenová zřízená, nebo totožnost jakékoliv jiné skupiny, kterým se daří prostřednictvím štěstí, úsilí nebo okolností stát se významnou silou v moderních podmínkách. Jsou identifikovatelné jenom *ex post factum*. Kmenové zřízení není nikdy úspěšné, protože když je úspěšné, bude je každý uznávat jako pravý nacionalismus, a nikdo se neodváží nazývat je kmenovým zřízením.

7

Typologie nacionalismů

Použitelná typologie nacionalismů může být vybudována tím, že jednoduše vypracujeme různé možné kombinace rozhodujících činitelů, které vstupují do vytváření moderní společnosti. Prvním činitelem, který má být zaveden do tohoto deduktivně vytvořeného modelu, je činitel *moci*. Není vůbec zapotřebí uvažovat zde o dvojitých nebo jiných alternativách. Nemá smysl uvažovat o možnosti, že by ústřední (státní) moc v moderní společnosti chyběla nebo byla rozptýlena. Moderní společnosti jsou vždy a nevyhnutelně centralizovány v tom smyslu, že udržování pořádku je úkolem jedné instituce nebo skupiny institucí, a není rozvrženo na celou společnost. Složitá dělba práce, doplnitelnost a vzájemná závislost a stálá pohyblivost: všichni ti činitelé brání občanům, aby byli současně výrobci a účastníky násilí. Jsou společnosti – zvláště pastýřské – kde je to možné: pastýř je zároveň vojákem, a často též senátorem, právníkem a pěvcem svého kmene. Veškerá kultura, nebo téměř veškerá kultura celé společnosti je, jak se zdá, obsažena spíše v každém jednotlivci než rozložena mezi ně v různých podobách, a zdá se dále, že se společnost vzdává do velmi značné míry specializace, alespoň ve své mužské polovině. Těmi nečetnými specialisty, které tento druh společnosti snáší, tato společnost také pohrdá.

Ať je cokoli možné mezi téměř kočovnými pastevcí, to není ani vzdáleně možné ve složitě moderní průmyslové společnosti. Specialisté, z nichž se skládá, nemohou obětovat svůj čas tomu, aby si prostříleli cestu z domova do úřadu, činili bezpečnostní opatření proti překvapujícímu útoku členů soutěžícího podniku, nebo aby se sami zúčastnili nočního odvetného přepadení. Pašeráci alkoholu to snad činili, ale nestali se vzorem moderního organizačního člověka. Mafiánské obchody rozkvétají vcelku pouze na územích, kde nezákonnost ztěžuje možnost dovolat se úředních institucí prosazujících právo. Zdálo by se, že probíhá více pohybu zdrojů směrem od tohoto druhu podnikání do zákonného obchodu, než obráceně. Členové moderních společností

skutečně mají málo výcviku nebo praxe v uplatňování násilí nebo v jeho potírání. Některé úseky moderní společnosti se vymykají tomuto zevšeobecnění, jako ti, kdož musí žít za podmínek městského násilí v chátrajících městských centrech; a existuje aspoň jedna hospodářsky složitá společnost, totiž Libanon, který dosud – jak se zdá – přežil dezintegraci účinné ústřední autority s překvapujícím úspěchem a houževnatostí.

Ale tyto poměrně méně významné výjimky nevyvracejí základní tvrzení, že v moderní společnosti prosazování společenského pořádku není rovnoměrně rozptýleno po celé společnosti – jako je to příznačné u kmenových příslušníků s úsekovým společenským uspořádáním – ale je soustředěno v rukách některých členů společnosti. Jednodušeji řečeno, někteří vykonávají tuto moc a někteří nikoli. Někteří jsou blíže náčelnickým místům institucí prosazujících právo než jiní. To vyvolává údajně volné, ale přesto užitečné rozlišování mezi držiteli moci a zbytkem, což je protiklad, který nám poskytuje první prvek do našeho zjednodušeného vzoru moderní společnosti, který má vytvořit různými kombinacemi dalších prvků různé možné druhy nacionalismu.

Další prvek vzoru je přístup k výchově nebo k životaschopné vysoké kultuře. Pojem výchovy nebo životaschopné moderní vysoké kultury je opět poněkud volný, ale přesto užitečný. Vztahuje se na onen soubor dovedností, které uschopňují člověka zastávat většinu obvyklých zaměstnání v moderní společnosti, a které mu umožňují tak říkajíc snadno se pohybovat v tomto kulturním prostředí. Je to spíše syndrom než přísný seznam: žádná položka v něm není snad naprosto nepostradatelná. Gramotnost je beze sporu ústředním předpokladem, ačkoliv příležitostně dovední a odvážní (*débrouillard*) jednotlivci se mohou prosadit v moderním světě, nebo dokonce nahromadit jmění i bez ní. Totéž platí pro základní znalost počítání a jistou míru technických znalostí a jistého druhu pružného, přizpůsobivého stavu mysli, který je často příznivě ovlivňován městským životem, ale brzděn venkovskými tradicemi. Celkem lze říci – a to je ovšem důležité pro naše dokazování – že přiměřeně nadaní jednotlivci nebo dobře umístěná podspolečensství mohou někdy získat tento minimální syndrom nezávisle, ale že jeho široké a účinné rozšíření předpokládá dobře udržovanou a účinně centralizovanou výchovnou soustavu.

V souvislosti s tímto přístupem k výchově (v tomto smyslu) existují různé alternativy a rozdílné možné situace. S ohledem na moc ne-

existuje žádná alternativa: v průmyslové společnosti je tomu vždycky tak, že někteří ji mají a někteří nikoliv. To nám poskytlo výchozí situaci, společnost volně rozdělenou na držitele moci a zbytek. Ale v souvislosti s přístupem ke vzdělání neexistuje takové předem určené rozlišování. V podmínkách dané společnosti rozdvojené s ohledem na moc máme nyní čtyři různé možnosti: může být, že jenom držitelé moci mají přístup, že užívají své mocenské výsady k tomu, aby zajistili monopol tohoto přístupu jen pro sebe; nebo alternativně, že jak držitelé moci, tak i ostatní mají tento přístup; nebo zase, že *pouze* zbytek (nebo někteří z něho) mají takový přístup a držitelé moci nikoli (stav ne tak nesmyslný, nepřijatelný nebo nereálný, jak by se mohlo zdát na první pohled); nebo konečně, jak se někdy stává, že *žádná* strana nepoužívá dobrodiní takového přístupu, nebo – jednodušeji řečeno – že držitelé moci i ti, nad nimiž se moc uplatňuje, jsou v obou případech hejnem nevzdělanců, zapadlých, dle výroku Karla Marxe, do blbosti venkovského života. To je dokonale přijatelný a reálný stav, nikoli neobvyklý v průběhu minulých lidských dějin, a nikoli zcela neznámý i v naší době.

Čtyři uvažované možnosti nebo spíše vytvořené našimi domněnkami (každá se dvěma sub-alternativami na obr. 2, jak bude ještě vysvětleno) opravdu odpovídají skutečným dějinným situacím. Jestliže skupina těch, kdož mají moc, zhruba odpovídá těm, kdož mají také přístup k takovému druhu výchovy, jež jim dává způsobilost k novému životu, máme stav odpovídající konec konců ranému industrialismu. Bezmocní noví přistěhovalci, čerstvě přilákáni z venkova, jsou politicky zbaveni svéprávnosti a kulturně odcizeni, bezmocní vzhledem k situaci, v níž nemají žádný vliv a kterou nemohou pochopit. Představují klasický raný proletariát, jak byl popsán Marxem a Engelsem (a zcela nesprávně jimi připisován také následujícím etapám průmyslové společnosti), a jak je často reprodukován v chatrných městech zemí, která byla později smetena vlnou industrialismu.

Druhá kombinace odpovídá naproti tomu pozdnímu industrialismu, jak skutečně existuje (a ne, jak byl mylně předpovídán): trvá sice velká nerovnost moci, ale kulturní a výchovné rozdíly jakož i rozdíly ve způsobu života se nesmírně zmenšily. Soustava rozvrstvení pracuje plynule a nepřetržitě, není usměrněná, ani se neskládá k kvalitativně různých vrstev. Dochází ke sblížení způsobu života a ke zmenšování společenského odstupů, a přístup k novému učení, bráně nového světa, je ote-

vřen prakticky každému, a i když to vůbec není za podmínek naprosté rovnosti, přece jen neexistují vážné překážky pro nikoho, kdo touží po tomto přístupu. (Pouze ti, kdož mají proti-entropické rysy, jak bylo popsáno, jsou vážně brzděni.)

Třetí a zdánlivě paradoxní situace, v níž držitelé moci jsou v nevhodě, když jde o získávání nových dovedností, se ve skutečnosti opravdu vyskytuje a není v dějinách nikterak neobvyklá. V tradičních agrárních společnostech jsou vládnoucí vrstvy často prostoupeny mravním základem, který oceňuje válečnictví, vznětlivé násilí, vážnost, vlastnictví půdy, nápadnou nečinnost a plýtvání, a který pohrdá pořádkem, hospodařením s časem apod., obchodem, píli, spořivostí, soustavným úsilím, předvídaním a knižními znalostmi. (Způsob, jakým některé z těchto rysů se mohly přece jen stát módními a velmi důležitými, a konečně příznačnými pro vládnoucí vrstvy společnosti, je také tématem nejslavnějších ze všech sociologických úvah, t.j. Weberova vylíčení vzniku kapitalistického ducha. (Následkem toho lze tyto posledně jmenované rysy obvykle najít jenom mezi více nebo méně opovrhovanými měšťskými, obchodními, studijně orientovanými skupinami, které mohou být svými vládci tolerovány a občas pronásledovány. V rámci tradičního pořádku získává situace jistou stabilitu. Osazenstvo se může měnit, struktura zůstává. Spořivé pracovní orientované vrstvy nesmějí obvykle nahrazovat zahálčivou třídu orientovanou na nápadnou spotřebu, poněvadž tato třída je pravidelně oloupi a občas pobije. (V Indii ti, kdož získali nějaký přebytek, dávali všechny své peníze do chrámů, aby zmírnili oloupení nebo se mu vyhnuli.)

Ale s příchodem průmyslového řádu, s jeho rozšířením tržních vztahů, nových vojenských a výrobních technologií, koloniálních výbojů a tak dále, je bývalá stálost navždy ztracena. A v rámci tohoto nového nestálého a nepokojného světa jsou to hodnoty, způsob života a orientace oněch opovrhovaných měšťských obchodních skupin, jež poskytují velkou výhodu a snadný přístup k novým zdrojům bohatství a moci, zatím co staré náhradní vyvlastňovací mechanismy už nejsou účinné ani k dispozici.*)

*) Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests*, Princeton, 1977. Je ovšem možné, že individualistický, proměnlivý duch předběhl, aspoň v jedné společnosti, o mnoho století příchod průmyslového řádu: viz Alan Macfarlane, *The Origins of English Individualism*, Oxford, 1978. To by neodporovalo našemu tvrzení, ačkoliv by to mohlo vrhnout světlo na brzké objevení se národního pocitu v Anglii. Shrnutí způsobu, jímž nynější teorie nacionalismu zapadá do širší společenské filozofie, poskytuje John A. Hall, v *Diagnoses of Our Time*, Londýn, 1981.

Účetnictví se stává mocnějším než meč. Tvrdošijné používání meče už nikoho nepřivede příliš daleko.

Starí vládcové mohou ovšem cítit vítr změn a upravit své chování. Učinili tak v Prusku a Japonsku. Ale není pro ně vůbec psychologicky snadné učinit to rychle (anebo někdy učinit to vůbec), a velmi často to nečiní dosti rychle. Výsledkem je uvažovaná situace: nyní jsou to *ovládání*, nebo aspoň někteří z nich, kdož mají kladnou výhodu, když jde o přístup k nové výchově a novým dovednostem.

Konečně je zde čtvrtý scénář: ani vládci ani ovládaní nemají přístup k důležitým dovednostem. To je obvyklá situace v každé stagnující agrární společnosti, nedotčené průmyslovým světem, v níž jak vládci, tak i ovládaní jsou ponořeni do všemožných kombinací nápadného chování, pověr, obřadnictví, alkoholismu nebo jiných rozptýlení, jež jsou místně oblíbená, a když nikdo z obou stran nechce nebo nemůže vykročit na novou cestu.

Zatím co jsme spojovali (vždy se vyskytující) nerovnost moci s různými možnostmi vzorů přístupu ke vzdělání, obdrželi jsme čtyři možné situace: stejný přístup, stejný nedostatek, a dále přístup směřující buď ve prospěch nebo v neprospěch držitelů moci. Ale až dosud jsme nevedli prvek, který je rozhodující ze stanoviska nacionalismu: totožnost nebo různost kultury.

Není třeba se zmiňovat o tom, že pojem „kultura“ je používána v antropologickém, nikoli v normativním smyslu: tímto pojmem je zde míněn příznačný způsob chování a komunikace daného společenství. Pojem „kultura“ jako takový není v tomto pojednání používán ve svém jiném smyslu, jako *Kultur*, vysoká kultura nebo velká tradice, způsob chování a komunikace, jenž je mluvčím oceňován jako nadřazený, jako stanovení pravidla, o které by se mělo usilovat ve skutečném životě, ale které bohužel často není dodržováno, a jehož směrnice jsou obvykle uzákoněny řadou uznávaných, normotvorných specialistů ve společnosti. „Kultura“ bez kvalifikace znamená kulturu v antropologickém, nikoli normativním smyslu; *Kultur* se jeví jako vysoká kultura. Vztah mezi těmito dvěma druhy „kultury“ má ovšem pro naše pojednání ústřední důležitost. Vysoké (normativní) kultury neboli tradice, které se nás zvlášť týkají, se ovšem opírají o písmo. Tudíž otázka přístupu k nim se jeví v této souvislosti jako přístup ke vzdělání. Výraz „přístup ke kultuře“ tedy znamená přístup ke kultuře (v antropologickém smyslu), který je odpírán nějaké osobě jen pro její příslušnost

k jiné kultuře a ne proto, že jí chybí „vzdělání“. Toto snad pedantické vyjasnění bylo podstatné, aby se zabránilo nesprávnému porozumění našeho zdůvodňování.

Aby se zabránilo předčasným komplikacím, uvádíme zde rozmanitost kultur v nejjednodušší možné formě. Jestliže ekonomové někdy hovoří o světech obsahujících jen jeden nebo dva druhy zboží, my předpokládáme podobně, že v každém případě naše společnost je buď monokulturní (každý má tutéž kulturu, v antropologickém smyslu), nebo – jako druhá možnost – že jsou dvě takové kultury, při čemž držitelé moci mají kulturu odlišnou od kultury zbytku. Komplikace vznikají ve skutečném světě z toho, že v jedné sféře se vyskytují najednou tři, čtyři nebo více kultur, neovlivňují vážně naše zdůvodňování.

Zavedení tohoto dalšího dvojitého protikladu „kulturní jednoty/kulturní dualita“ do naší již vytvořené čtyřnásobné typologie vyvolává ihned osm možných situací (viz obr.2). Povšimněme si především, že řádky 1, 3, 5 a 7 odpovídají situacím, v nichž – ať už převládají jakékoli nerovnosti moci nebo přístupu ke vzdělání – nacionalismus nemá uplatnění pro nedostatek (*ex hypothesi*) kulturního rozlišování. Mohou se vyskytovat jiná střetnutí, a je zajímavá otázka, zda je tomu skutečně tak. Zdá se, že skutečnost poukazuje na to, že třídy vyvolané raným industrialismem (nemluvě o klidnějším, mírnějším rozvrstvení vznikajícím v jeho pozdější formě) se nevyvíjejí ke stálým a neustále se stupňujícím střetnutím, pokud kulturní rozdílnosti neposkytnou jiskru, prostředek k určení totožnosti jak sebe sama, tak i nepřítele. Je jasné, že existovalo hodně z otevřeného třídního střetnutí v roce – řekněme 1848: Tocqueville, kterému se to nelíbilo, pohlížel na to právě tak nedvojmyslně jako Marx, jehož názorům to odpovídalo. Ale toto střetnutí už nepokračovalo v tom směru, aby bylo stále ostřejší a méně kontrolovatelné.

Marxismus naproti tomu pohlíží rád na etnické střety jako na zastřešený třídní boj a věří, že lidstvu by jaksí prospělo, kdyby maska byla stržena, kdyby národy konečně prohlédly a tím se osvobodily od nacionalistických předsudků a klapek. Toto by bylo nedorozumění jak co se týče masky, tak i skutečnosti pod ní. „Antisemitismus je socialismus hloupých“, tento výrok kdysi byl hlásán, ačkoliv nenašel nápadný ohlas ve dnech procesu se Slánským nebo za polských čistek roku 1968, když socialistický režim podněcoval antisemitismus. Dělníci nemají údajně vlast; ani, jak se zdá, svou vlastní kulturu, oddělující je od jiných děl-

níků, zejména přistěhovalců; ani od dělníků jiné barvy pleti. Bohužel se zdá, že dělníci si obecně nejsou vědomi tohoto zajímavého a osvobozujícího citového strádání, ačkoliv ne proto, že by jim to nebylo řečeno. Ve skutečnosti vstupuje etnicita na politické jeviště v dobách, kdy ekonomická základna společenského života vyžaduje kulturní stejnorodost nebo spojitost (nikoli beztrždnost), a kdy tudíž s kulturou spojené třídní rozdíly se stávají škodlivými, zatím co etnicky nerozdílné, postupně třídní rozdíly zůstávají snesitelné.

Řádek 1 odpovídá klasickému ranému industrialismu, kde jak moc, tak i přístup ke vzdělání jsou soustředěny v rukách některých; ale na řádku 1 nejsou neprivilegovaní kulturně odlišeni od privilegovaných, a následkem toho se konec konců neděje nic, nebo alespoň nic radi-

	P	- P	
	E	- E	
1	A	A	raný industrialismus bez etnického katalyzátoru
2	A	B	„habsburský“ nacionalismus (vyskytuje se též na východ a na jih odtud)
	E	E	
3	A	A	zralý stejnorodý industrialismus
4	A	B	klasický liberální západní nacionalismus
	- E	E	
5	A	A	děkabristicky revoluční, ale nikoli nacionalistická situace
6	A	B	nacionalismus v diaspoře
	- E	- E	
7	A	A	netytická před-nacionalistická situace
8	A	B	typická před-nacionalistická situace

Obr. 2 Typologie společenských situací, které nacionalismus vyvolávají nebo maří

~ znamená negaci, nepřítomnost. P znamená moc, E přístup k modernímu vzdělání, A a B znamená jména jednotlivých kultur. Každý číslovaný řádek představuje jednu možnou situaci; řádek obsahující jak A, tak i B, ukazuje situaci, v níž společně existují dvě kultury na jednom území, a řádek s A a A znamená kulturní stejnorodost na podobném území. Jestliže A nebo B stojí pod E a/nebo P, pak dotyčná kulturní skupina má přístup ke vzdělání nebo moci; stojí-li pod -E nebo -P, znamená to nedostatek takového přístupu. Situace každé skupiny je udávána nejbližším E a P nad ní.

kálního. Sřety a hluboké pohromy předpovídané marxismem se nevykytují. Řádek 3 odpovídá pozdnímu industrialismu, s všeobecným přístupem ke vzdělání, a bez kulturních rozdílů; a zde je ještě méně důvodů očekávat sřety než na řádce 1. Budeme muset ještě probrat obtížnou a důležitou otázku, zda pokročilý industrialismus jako takový v každém případě tvoří společnou kulturu a nebere přitom zřetel na nyní nepodstatné rozdíly slovního výrazu. Mají-li lidé více nebo méně stejné pojmy, snad už nezáleží na tom, zda užívají různých slov k jejich vyjádření, jak by se řeklo. Je-li tomu tak, mohl by řádek 3 označovat společnou budoucnost lidstva, po všeobecném ukončení industrialismu, jestliže a kdy nastane. K této otázce se ještě vrátíme později. Řádek 5 opět nevyvolává žádné národnostní otázky ani sřety. Jedna politicky slabá podskupina je privilegovaná hospodářsky a co do vzdělání, ale poněvadž ji nelze odlišit od většiny, je schopna plavat ve společném rybníku, aniž by byla objevena, a jako příslovečná maoistická gerila, nezbuzuje pozornost nepřítel.

V řádcích 7 a 8 chybí národnostní problematika ze zcela jiného důvodu: poněvadž otázka přístupu k nové vysoké kultuře, která je předběžným předpokladem pro vstup do nového způsobu života a pro jeho výhody, prostě nevzniká. Zde nemá nikdo přístup ke vzdělání, takže nikdo ho nemá více než kdokoli jiný. Tento prvek je ovšem pro naši teorii rozhodující a ústřední: nacionalismus pojednává o vstupu do, účastenství v, ztotožnění se vzdělanou vysokou kulturou, která se shoduje s úplnou politickou jednotkou a s veškerým jejím obyvatelstvem, a která musí být taková, má-li být slučitelná se způsobem dělby práce a s typem nebo způsobem výroby, na němž je tato společnost založena. Zde na řádcích 7 a 8 tento způsob chybí, dokonce není ani vnímán ani se o něj neusiluje. Neexistuje žádná vysoká kultura, nebo rozhodně žádná, která by měla sklon a schopnost rozšířit se po celé společnosti a stát se předpokladem jejího účinného ekonomického fungování. Řádek 7 je vyloučen z národnostní otázky dvakrát; jednou z důvodů právě uvedených, a jednou proto, že zde také chybí kulturní rozlišování, které by mohlo zosřtřit ostatní otázky, ať by byly jakékoliv. Řádek 8 je pro komplexní agrární společnosti typičtější než řádek 7; totožnost vládnoucí vrstvy lze určit rozdílnou kulturou, která slouží jako odznak hodnosti, snižuje dvojakost a tím i napětí. Řádek 7 se svou kulturní jednotou je pro agrární svět netypický.

Všimněme si dalšího rozdílu mezi obrazem představujícím základ

této typologie, a obrazem, který obvykle poskytuje marxismus. Jak již uvedeno, náš model očekává a předpovídá svslé sřetnutí mezi různými vodorovnými vrstvami, a to zcela jiným způsobem než marxismus. Předpokládá pouze v takových případech, kde „etnická“ (kulturní nebo jiná) rozlišovací znamení jsou viditelná a zdůrazňují rozdíly v přístupu ke vzdělání a v míře moci, a především, jestliže zabráňují volnému pohybu pracovníků přes uvolněné hranice společenského rozvrstvení.*)

Náš model také předpovídá sřetnutí *dříve*, spíše než později, během vývoje industrialismu (s omezením, že bez etnicko/kulturního odstupňování bouřlivé a rozhodně výbušné sřetnutí nevznikne vůbec, ani dříve ani později). Ale tyto rozdíly v předpovědích lze nejlépe vidět nikoli izolovaně, ale jako následky rozdílů ve vysvětleních, která jsou jejich základem.

Na této úrovni jsou alespoň dva důležité rozdíly mezi oběma stanovisky. Jeden se týká předmětu dobře vyzkoumaného, který kritikové marxismu široce vykládali: jeho názorů na společenské rozvrstvení vyvolané industrialismem (neboli podle marxistických pojmů „kapitalismem“). Náš model vychází z toho, že v raném industrialismu vskutku dochází k ostrému vyhrcování a společenskému odstupňování, ale že tyto jevy jsou potom zmírňovány společenskou proměnlivostí, zmenšováním společenského odstupe a sblížováním způsobu života. Nepopírá se, že přetrvávají velké rozdíly v majetkových poměrech, ale vyjadřuje se názor, že skutečné společenské následky tohoto jevu, ať skryté nebo zjevné, se stávají značně méně důležitými.

Ještě významnější je způsob vyhrcování, ke kterému dochází v průmyslové společnosti. Co odlišuje náš model od marxistického, je to, že o řízení nebo vlastnictví kapitálu nebyla učiněna ani zmínka. Totožnost kultury, přístup k moci a ke vzdělání byly jediné prvky vstupující jako prvky našeho modelu, jichž bylo použito k odvození našich osmi možných situací. Jednoduše jsme nevzali v úvahu kapitál, vlastnictví a bohatství, a to zcela záměrně. Tyto kdysi tak uznávané činitele byly nahrazeny jiným, obecně označovaným jako přístup ke vzdělání, čímž bylo myšleno – jak již vysvětleno – vlastnictví nebo přístup k získání

*) Zdá se, že tuto skutečnost týkající se rozhodujících trhlín ve společnosti poznal jeden autor, který se přesto nadále označuje za marxistu. Viz Tom Nairn, *The Break-up of Britain*, Londýn, 1977.

souboru dovedností, jež umožňují lidem dobře si počínat v obecných podmínkách průmyslové dělby práce. Pokládám tento přístup za zcela oprávněný. Na tento bod se hojně odvolávají vývojoví ekonomové, stoupenci hesla „laissez faire“. Zcela nepeněžní obyvatelstva (na příklad čínští kuliové) si vedou překvapivě dobře, mají-li k dispozici vhodná stanoviska; naproti tomu kapitál jakožto pomoc rozvoji nedosáhne ničeho, je-li použit v nevhodné kulturní souvislosti. Kapitál, právě tak jako kapitalismus, se zdá být přečeňovanou kategorií.

Druhy národnostní zkušenosti

Náš model vznikl zavedením tří činitelů, které jediné jsou důležité: moci, vzdělání a společné kultury, vždy v uvedeném smyslu. Z osmi možných situací, které model vyvolává, je opět jakoby ne-národnostních – z nich čtyři pro nedostatek kulturní odlišnosti, a dvě poněvadž nevzniká otázka přístupu k ústředně udržované vysoké kultuře (a jedna ze situací je ovšem obsažena jak ve skupině čtyř, tak i ve skupině dvou). Zbývají nám tedy tři formy nacionalismu.

Řádek 2 odpovídá tomu, co lze nazývat klasickou habsburskou formou nacionalismu (jež se také vyskytuje i v zemích jižně a východně od rakousko-uherské monarchie). Držitelé moci mají výsadní přístup k ústřední vysoké kultuře, která je opravdu jejich vlastní, a k celému souboru schopností a možností, jak se mít dobře v moderních podmínkách. Bezmocným chybí také přístup ke vzdělání. Tito bezmocní, nebo jejich skupiny mají společné lidové kultury, které s velkým úsilím a pomocí obvyklé a podporované propagandy lze přeměnit na soupeřící novou vysokou kulturu, jež se opírá – nebo neopírá – o vzpomínku, skutečnou nebo vymyšlenou, na dějinnou politickou jednotku údajně kdysi vytvořenou kolem těžké kultury, nebo jedné z jejích variant. Intelektuálové-buditelé z této etnické skupiny pracují velmi energicky a s potřebným úsilím v tomto směru, a nakonec, jestliže a když jsou okolnosti příznivé, tato skupina založí svůj vlastní stát, podporující a chránící nově zrozenou nebo (podle okolností) znovuzrozenou kulturu.

Výsledná situace poskytuje bezprostřední a nesmírnou výhodu již zmíněným buditelům, a může posléze znamenat jistou výhodu také pro ostatní příslušníky kultury, ačkoliv je obtížné říci, zda by se jim bylo nedařilo právě tak dobře, kdyby se byli přizpůsobili kultuře původních

držitelů moci. Lidé, kteří nepatří k této nové kultuře (nemluvíci novým státním jazykem), kteří však žijí na území nyní ovládaném novým státem, mají sami zase na vybranou možnosti přizpůsobení, odbojných hnutí, emigrace, nepřijemného menšinového postavení a fyzické likvidace. Tento model byl napodobován v jiných částech světa, příležitostně s významnou obměnou tzv. „afrického“ typu (ačkoliv není omezen jen na Afriku), který vzniká, když místní lidové kultury nejsou schopné stát se novou vysokou kulturou vznikajícího státu, buď poněvadž jsou příliš početné nebo příliš žárlí jedna na druhou, nebo z nějakého jiného důvodu.

Tato situace byla již do jisté míry probrána v souvislosti s pseudo-hypotetickou Ruritánií (viz kapitolu 5). Ale tam jsem se zabýval především rozdílem mezi tímto ruritánským typem (nebo typem podle řádku 2) a zvláštním problémem, kterému čelí pokročilé průmyslové společnosti následkem rysů svého obyvatelstva, které jsou odolné vůči proměnlivosti a proti-entropické: rozdílem mezi překážkami proměnlivosti, jež jsou způsobovány obtížemi při komunikaci, a překážkami způsoboványými obtížemi při určování kulturní totožnosti, nebo – chcete-li – *snadným* určováním nerovnosti, jejím očeňováním.

Překážky proměnlivosti způsobované trvalým nahromaděním některých rysů v podprivilegovaných vrstvách jsou vážným problémem zejména pro rozvinuté průmyslové společnosti, a rozdíl je důležitý; ale není totožný s tím, který nás nyní zaměstnává; totiž s rozdílem mezi řádky 2 a 4. Situace vyjádřená řádkem 4 je zajímavá: Někteří mají moc a někteří nikoli. Tento rozdíl má vztah ke kulturním rozdílům a lze jej proto pochopit v kulturních pojmech. Ale co se týká přístupu ke vzdělání, není žádný významný rozdíl mezi důležitými obyvatelstvy. Co se zde děje?

Dějinná skutečnost, které odpovídá tento model, jsou sjednocovací nacionalismy devatenáctého století – Itálie a Německo. Většina Itálii byla ovládána cizinci, a v tomto smyslu byli politicky podprivilegovaní. Většina Němců žila v roztržštěných státech, z nichž mnohé byly malé a slabé – alespoň v poměru k evropským mocnostem – a tedy nebyly schopny poskytnout německé kultuře, jakožto ústřednímu modernímu prostředí, politickou střechu. (Je dalším paradoxem, že mnohonárodní mocnost Rakousko se snažilo učinit něco takového, avšak k velké nelibosti mnohých svých občanů.)

Politická ochrana italské a německé kultury byla tedy viditelně a –

pro Italy a Němce urážlivě – menší než ochrana, která byla poskytována, řekněme, francouzské nebo anglické kultuře. Ale co se týkalo přístupu ke vzdělání, poskytovaly tyto dvě vysoké kultury těm, kdož se narodili do jejich nářečí, možností, které opravdu nebyly nikterak horší. Jak italština, tak i němčina byly literární jazyky, s úspěšnou ústřední standardizací svých správných forem a s kvetoucími literaturami, moderní vědecko-technickou zásobou slov, vzdělávacími ústavami a akademii. Nižší kulturní úroveň, pokud vůbec existovala, nestála za zmínku. Podíl gramotnosti a úroveň vzdělání nebyly významně nižší (pokud vůbec byly nižší) u Němců než Francouzů; a nebyly významně nižší u Italů než u vládnoucích Rakušanů. Němčina ve srovnání s francouzštinou, nebo italština ve srovnání s němčinou používanou Rakušany, nepředstavovaly znevýhodněné kultury, a jejich příslušníci neměli zapotřebí opravovat nestejný přístup k výhodám moderního světa. Vše, co bylo nutno opravit, byla ona nerovnost moci a nedostatek politického zastřešení kultury (a hospodářství), jakož i nedostatek institucí, které by se ztotožnily s touto kulturou a přispívaly k jejímu udržování. *Risorgimento* a sjednocení Německa opravily tyto nerovnovážné stavy.

Je však rozdíl mezi tímto druhem sjednocovacího nacionalismu týkajícího se plně zdatné vysoké kultury, která potřebuje pouze poněkud zlepšit politické zastřešení, a klasickým habsburským typem nacionalismu, který se vyskytoval také na jihu a na východě od rakouské monarchie. Tento rozdíl je předmětem strhujícího a dosti dojemného eseje zesnulého profesora Johna Plamenatze, eseje, který by se byl mohl nazývat též „Smutné úvahy Černohorce v Oxfordu“.*)

Plamenatz označoval uvedené dva druhy nacionalismu jako západní a východní, při čemž západní typ byl na způsob *Resorgimenta* nebo sjednocení, příznačný pro devatenácté století a s hlubokými vztahy k liberálním myšlenkám, zatímco východní typ viděl – i když to výslovně nezdůrazňoval – v tom druhu nacionalismu, o němž věděl, že existuje na jeho rodném Balkáně. Nepochybně pohlížel na západní nacionalismus jako na mírný a příjemný, a na východní jako na odporný a odsouzený k ošklivosti podmínkami, které jej vyvolaly. (Bylo by zajímavé otázat se ho, zda by byl považován zřetelně málo mírné podoby, na

*) John Plamenatz, „Two types of Nationalism“, v E. Kamenka (vyd.), *Nationalism, The Nature and Evolution of an Idea*, Londýn, 1973.

něž se přeměnily tyto kdysi mírné nebo poměrně liberální a umírněné západní nacionalismy ve dvacátém století, za úchytky náhodné a takévé, kterým se lze vyhnout, nebo ne.)

Logika, na níž je založeno Plamenatzovo zdůvodňování, je jasná. Poměrně mírné západní nacionalismy jednaly ve jménu dobře vyvinutých vysokých kultur, které byly svými kulturními pravidly dalekosáhle centralizovány a vybaveny poměrně jasně vymezeným lidovým zákaznictvem: byla zapotřebí pouze jistá úprava politické situace a mezinárodních hranic, tak aby byla zajištěna těmto kulturám a jejich příslušníkům tatáž stálá ochrana, které se těšily jejich soupeřící kultury. To vyžadovalo několik bitev a jistou míru diplomatického jednání, ale – jak to chodí při pečení dějinných omelet – nebylo třeba k tomu rozbít nepřiměřené nebo neobvyklé množství vajec, asi ne více, než by bylo bývalo nutno rozbít tak jako tak v průběhu normálního politického dění, v rámci obecných politických předpokladů té doby.

Protikladem k tomu je nacionalismus, který Plamenatz označil jako východní. Jeho uskutečnění vyžadovalo ovšem také bitvy a diplomatickou činnost, v rozsahu alespoň stejném jako při prosazování západních nacionalismů. Ale tím záležitost neskončila. Tento druh východního nacionalismu nejednal ve jménu nějaké již existující, jasně definované a uzákoněné vysoké kultury, která ve skutečnosti literárně vyznačila a jazykově přetvořila své vlastní území od rané renesance nebo reformace. Nikterak. Tento nacionalismus se aktivně zastával vysoké kultury, jež ještě nebyla řádně vyhraněna, ale byla pouhým čekatelem neboli vysokou kulturou ve stavu zrodu. Tento nacionalismus řídil, nebo snažil se řídit v zuřivém soupeření s podobnými soutěžícími, zmatenou etnografickou mapou s mnoha nářečím, s nejasnými dějinnými, jazykovými nebo rodovými příslušnostmi a s národy, které právě začaly se ztotožňovat s těmito objevujícími se národními vysokými kulturami. Věcné podmínky moderního světa je nutně přiměly, dříve nebo později, aby se ztotožnily s jednou z nich. Ale než se to stalo, postrádaly jasně vymezenou kulturní základnu, které se těšily jejich německé nebo italské protějšky.

Tato obyvatelstva východní Evropy byla stále uzavřena ve složitých mnohonásobných vztazích věrnosti k příbuzným, území a náboženství. Aby je donutil se přizpůsobit potřeboval národnostní požadavek více než jen několik bitev a nějakou diplomatickou činnost. Musel provádět hodně velmi silného kulturního ovlivňování. V mnoha případech bylo

zapotřebí přistoupit k výměně nebo vyhnání obyvatelstva, více nebo méně násilnému přizpůsobení se, a někdy k likvidaci, aby se dosáhlo takového vztahu mezi státem a kulturou, který je podstatou nacionalismu. A všechny tyto následky vyplývaly nikoli z nějaké nezvyklé ukrutnosti nacionalistů, kteří činili tato opatření (nebyli snad ani horší ani lepší než kdokoli jiný), ale z nevyhnutelné logiky situace.

Jestliže měl být národnostní požadavek uskutečněn v podmínkách, které Plamenatz všeobecně označil jako východní, pak tyto následky byly nevyhnutelné. Moderní typ společnosti nelze uskutečnit bez uspokojení pravidel, jež jsou velmi blízká národnostnímu požadavku; to vyplývá z nového způsobu dělby práce. Touha po průmyslové hojnosti je prakticky neodolatelná, jakmile jsou známá její dobrodíní a její uskutečnitelnost a jakmile dřívější společenský řád byl vskutku rozrušen. Nelze se vyhnout závěru, který vyplývá z této řady kroků. Se štěstím, porozuměním a rozhodností může být cena zmírněna; ale jejímu zaplacení se nelze plně vyhnout.

Nacionalismus v diaspoře

Naše pojednání o rozdílu mezi řádky 2 a 4 na obr.2 jistým způsobem opakuje Plamenatzovo rozlišování mezi západním a východním nacionalismem; činí si však nárok na jisté výhody oproti jeho zpracování tématu. Zaprvé není protiklad jednoduše uplatňován jako nahodile, v dějinách se vyskytující rozdíl, ale jako následek odvozený z jednoduchého modelu, do něhož byly vloženy – podle hypotézy – jisté velmi základní a elementární činitele. To představuje výhodu rozhodně pro ty, kdož, jako já, jsou toho názoru, že o takovou tvorbu modelu bychom se měli alespoň pokusit.

Ale je zde ještě další výhoda: tento „tvořivý“ přístup vyvolává další, třetí variantu nacionalismu, kterou Plamenatz zcela opomenul, která však vynuceně vyplývá z dalšího spojení týchž prvků, jimiž se vysvětluje, v různých kombinacích, vznik těch dvou druhů nacionalismu, kterými se Plamenatz zabýval. Tento třetí druh lze nejlépe nazývat nacionalismem v diaspoře, a ten představuje – z hlediska dějinné skutečnosti – zřetelnou, velmi nápadnou a důležitou pod-odrodu nacionalismu.

Zdůraznili jsme, že tradiční agrární společnost používá kultury nebo etnicity především k tomu, aby rozlišila privilegované skupiny, čímž zdůrazňuje jejich zvláštnost a oprávněnost, zvětšuje jejich auru a snižuje

je nebezpečí nejistoty jejich postavení. Mluví-li vládci jedním jazykem nebo mají jeden určitý přízvuk a nosí jeden druh oděvu, bylo by nevyhovností, nebo něčím mnohem horším, kdyby nečlenové vládnoucí vrstvy užívali stejného způsobu projevu. Byla by to troufalost, urážka veličenstva, zhanobení nebo svatokrádež – nebo něco směšného. Výsměch je mocný. Představuje velmi silné společenské trestní opatření, proti němuž je zejména rozum bezmocný, i když nebo zvlášť když je rozsudek vynášen nejméně kvalifikovanými osobami. Mohou být také uloženy jiné a možné krutější tresty.

Ale téhož společenského rozlišovacího znaku pro kulturu a etnicitu se používá, aby se ztotožnily a rozlišily nejen privilegované, ale též podprivilegované, nejasně oceňované skupiny nebo páriové. A je společensky velmi užitečné mít takové skupiny. Jak jsme zaznamenali, v předprůmyslových společnostech mohou úřednické funkce nejlépe zastávat eunuši, kněží, otroci a cizinci. Dovolit svobodně narozeným domácím občanům přístup k takovým klíčovým postavením je příliš nebezpečné. Ti jsou příliš silně vystaveni tlakům a pokušení, dávat přednost svým spojencům a příbuzným a využívat jich současně k posílení svého vlastního postavení. Teprve v naší moderní společnosti, kdy každý se stává jak mamelukem, tak i písařem může každý pracovat jako úředník, aniž by potřeboval být vykleštěn, fyzicky nebo společensky. Nyní je možné důvěřovat lidem, že budou dodržovat pravidla, jež byla politicky netypická v agrární společnosti, ale stala se převládajícími v naší společnosti. Nyní jsme my všichni vykleštěni a žalostně důvěryhodní. Celkem vzato může se stát na nás spolehnout, že budeme konat svou povinnost, a nepotřebuje z nás dělat napřed eunuchy, kněze, otroky nebo mameluky.

Ale obsazování míst ve správním aparátu není jediným důvodem, proč jsou páriové užiteční v agrárním řádu. Párijská úřednictva nepředstavují jediný způsob, jak upírat plná občanská práva, a úřednictvo není jediným zdrojem společenské moci. Kouzelnictví, kovářské umění, peněžnictví, vybrané vojenské útvary, různé jiné takové záhady a za určitých okolností *jakýkoli* druh klíčové specializace, to všechno může propůjčit svým příslušníkům nebezpečnou moc. Jedna možnost, jak zneškodnit toto nebezpečí a přitom současně uznávat specializaci a pokud možno potvrdit monopol cechu nebo kasty, spočívá v tom, že se toto společenské místo smí obsazovat pouze skupinou, jejíž kulturní totožnost lze snadno určit, která je určena k všeobecnému opovržení

a vyloučení z politických úřadů, z nejvyšší kontroly donucovacích prostředků, a zbavena cti.

Palácové hlídky a pracovníci v peněžnictví jsou jasnými příklady takových postavení, která bylo příliš nebezpečné dávat místním plnoprávným občanům, a která následkem toho byla vyhrazena cizincům. Zacházení s velkými peněžními částkami zřejmě propůjčuje velkou moc, a je-li tato moc v rukách lidí vyloučených z možnosti použít jí k vlastnímu prospěchu, poněvadž patří ke kategorii vyloučené z vysokých a čestných úřadů a z míst, v nichž si mohou zjednat poslušnost, tedy tím lépe. V tradičním řádu skupiny, která tato postavení obsazují, berou dobré současně se zlým, přijímajíce s odevzdaností výhody, nebezpečí i ponižování plynoucí z takového postavení. Rodí se všeobecně do této kategorie a mají jen malou možnost volby v této otázce. Někdy možná hodně trpí, ale často jsou s jejich postavením spojeny právě tak výhody jako nevýhody.

Situace se mění od základu a hluboce s příchodem proměnlivé, anonymní, ústředně řízené hromadné společnosti. To platí zejména pro menšiny, které se soustředily na zaměstnání v oblasti finanční, obchodní a všeobecných městských specialistů. Vzhledem ke značné proměnlivosti a změnám v zaměstnání není už nadále možné, aby byl monopol některé činnosti vyhrazen zvláštní kulturní skupině. Jestliže tolik členů širší společnosti si činí nárok na tato často pohodlná a celkem vzato (pokud nepodléhají konfiskaci) výnosná zaměstnání, lze je sotva vyhradit pro menšinu, a ještě méně pro menšinu nepříznivě poznamenanou.

Současně však tyto dříve specializované a oddělené části obyvatelstva mohou pravděpodobně získat zřetelnou výhodu při nových úkolech a novém způsobu života. Jejich městský způsob života, zvyk rozumné kalkulace, obchodní důvěryhodnosti, vyšší stupeň vzdělání a podle možnosti náboženství založené na psaném slově, to vše způsobuje, že jsou spíše vhodné pro nový způsob života než členové staré vládnoucí třídy nebo starého rolnictva.

Často se tvrdí, dokonce to tvrdí i zkušený sociologové jako Max Weber, že tyto menšiny mají dvojitý postup a morálku, jeden pro svou vlastní skupinu, a druhý, instrumentální a amorální, pro styk s nečleny skupiny. Tyto skupiny mají skutečně dvojitý standard, ale je to přesně obráceně. Celý jejich poměr k vnějšímu světu závisel na tom, aby vykonávaly nějakou zvláštní službu nebo dodávaly nějaké zvláštní zboží. Jejich vážnost a příjem závisely plně na tom, zda to dělaly *spolehlivě*,

a ony byly vskutku známy pro svou spolehlivost v povolání. To bylo zcela odlišné od vztahů převažujících uvnitř mravního společenství, kde obchodní jednání mezi dvěma jednotlivci znamenalo nevyhnutelně daleko více než pouhý obchod. Oba společníci byli také příbuznými, členy stejného klanu, spojenci, nepřáteli, a tak dále; tudíž obchod nebyl nikdy omezen na jednoduchou dodávku *tohoto* zboží za *tuto* cenu. Byl zde vždy slib větších výhod nebo strach z možného podvodu. Na obou stranách obchody zahrnovaly výpočty daleko dlouhodobější a hůře pochopitelné, a tedy bylo nutno snažit se dodávat více. Jestliže naopak tomu účastníci byli nespokojeni s obchodem, byly uplatňovány významné úvahy, které zabraňovaly stížnostem, aby tím nebyla ohrožena také ostatní vlákna příslušných vztahů.

Na druhé straně bylo výhodou jednání s menšinou, takovou, s níž nebylo možno společně stolovat, uzavírat sňatek, nebo vstupovat do politických nebo vojenských svazků, že obě strany se mohly soustředit u skutečného příslušného obchodu na rozumný rozbor jeho nákladů a výnosů, a celkem očekávat, že dostanou, o co se smlouvaly, ani více, ani méně. Uvnitř menšinového společenství byly ovšem vztahy opět mnohostranné, a tudíž obchody byly méně rozumově zdůvodněné a spolehlivé, a mnohostrannější. Ale v širší společnosti ti, kteří nemají společenské postavení, mohou dodržet smlouvu. Naproti tomu ti, kteří se těšili společenskému postavení a museli zachovávat příslušné práva a povinnosti, byli tím do značné míry zbaveni volného prostoru potřebného pro uzavírání a dodržování zvláštních smluv. Společenské postavení a úcta zbavují člověka možností volby tím, že mu ukládají příliš mnoho povinností a závazků. Člověk bez společenského postavení se může věnovat vhodnému obchodnímu případu, uzavřít výhodný obchod a dodržovat jeho podmínky.

Je tedy vskutku pravda, že menšinové společenství mělo dvojitý standard, ale v opačném smyslu, než se obecně předpokládá. Vnějšímu světu předváděli tu spolehlivost, jež je předpokládaným předjímáním jednokolejných moderních vztahů. Ve vlastním společenství vykazovala jejich jednání onu bohatou mnohostrannou jakost, která naší moderní citlivostí zavání korupcí. Ale ovšem s příchodem anonymní proměnlivé hromadné společnosti se staly jednokolejné, nekomplikované obchody zcela obvyklými, a už nikoli zvláštním druhem obchodování mezi nesusoudnými skupinami.

V podmínkách modernizace ztrácejí dříve specializované menšinové

skupiny své nevýhody, ale bohužel také svůj monopol a svou ochranu. Jejich předchozí vzdělání a zaměření jim umožňuje uplatnit se daleko úspěšněji než jejich soupeři v nové ekonomické volnosti. Jejich kulturní zázemí jim k tomu dává lepší předpoklady. Ale současně jejich zázemí obsahuje tradici politické bezmocnosti a vzdání se některých obecných práv sebeobrany. To byla konec konců cena, kterou museli především zaplatit za svůj vstup do povolání: museli připustit svou politickou a vojenskou bezmocnost, aby jim bylo povoleno používat nástrojů, které by se mohly stát v nesprávných rukách příliš mocnými a nebezpečnými. Ale i bez takových ustálených zvyklostí vyplývá politická a vojenská slabost takové skupiny z jejího menšinového postavení a velmi často z jejího rozptýlení do řady městských středisek, a z nedostatku souvislé obranné územní základny. Některé hospodářsky vynikající skupiny tohoto druhu mají za sebou dlouhou tradici rozptýlení, urbanizace a menšinového postavení: toto je zřejmě případ Židů, Řeků, Arménů nebo Pársů. Jiné skupiny obsazují podobná postavení pouze jako výsledek nedávných stěhování a získání schopností (nebo příležitostí ke vzdělání), které lze získat nebo rozvinout v moderní době. Takový je stav u zámořských Číňanů a Indů, nebo Ibů v Nigerii.

Zhoubné a tragické následky, které vznikly v moderních podmínkách ze spojení ekonomické nadřazenosti a možnosti určení kulturní totožnosti s politickou a vojenskou slabostí, jsou příliš dobře známy, takže není třeba je opakovat. Tyto následky sahají od vyhlazování až k vyhnání. Někdy se udržuje riskantní a nejistá rovnováha. Hlavní věcí je, že ústřední moc se nyní nachází ve zcela odlišné situaci a je vystavena zcela jiným pokušením a tlakům, než tomu bylo za časů agrární dělby práce. Tehdy nebyla řeč o tom, aby každý se stal proměnlivým, vzdělaným, specializovaným a měl obchodního ducha; kdo by byl tehdy obdělával půdu?

Když Eva předla, Adam oral,
kdopak tehdy obchodoval?

Nuže, někteří byli obchodníky. Ale nemohli utvořit většinu a tím ani pravidlo. Téměř všeobecně občanská společnost byla nepředstavitelná.

Obyčejné obyvatelstvo netoužilo po úloze menšiny, která rozhodně byla nepříznivě poznamenána. Vládcům byla vhod bezbranná, celkem

snadno zdanitelná, hospodářsky specializovaná skupina, spjatá s vládci svou přísně udržovanou a podporovanou bezbranností. Ale nyní vyžaduje národní „vývoj“ přesně, aby se každý pohyboval směrem, který byl kdysi otevřen pouze menšinové a nepříznivě poznamenané skupině. Kdysi měl stát zájem chránit menšinu, která se dala snadno dojit. Nyní má stát větší zájem zbavit menšinu jejich hospodářských monopolů, a vzhledem k její poznatelnosti a bohatství, může do značné míry usměrnit nespokojenost širšího obyvatelstva na tuto menšinu tím, že ji vyvlastňuje a pronásleduje; a potom se děje to, co je nevyhnutné. Poskytuje to velmi zábavné (kromě pro oběti) a vzrušené divadlo ponižené skupiny, které kdysi lidé záviděli, nyní však k potěšení většiny. Tato zábava může být vychutnávána daleko větším počtem lidí než jen omezenou skupinou těch, kteří zdědili postavení uprázdněná pronásledovanou menšinou – a také toto je politicky důležitá úvaha, která z této politiky činí přitažlivou volbu pro stát.

Za těchto okolností stojí menšina před stejnými možnostmi volby (ačkoliv za jiných okolností) jako naši ruritánští stěhující se dělníci. Může se přizpůsobit; a někdy celá menšina, nebo aspoň její podstatná část tak úspěšně činí. Jinou možností je, že se snaží zbavit se jak své specializace, tak i svého menšinového postavení a vytvořit svůj vlastní stát, jako nového ochránce nyní nespécializované, všeobecné, nové národní kultury. Pro rozptýlené městské obyvatelstvo je ovšem hlavním úkolem získání potřebné územní základny. Ruritánští venkované tím, že byli rolníky, měli samozřejmě územní základnu, určenou k tomu, aby se stala nejdříve Ruritánským královstvím a později Ruritánskou socialistickou lidovou republikou. Ale co měla dělat městská, specializovaná a rozptýlená skupina, která měla jen nečetné nebo žádné vztahy k půdě?

Pro tyto druhy nacionalismu bylo získání území prvořadým a snad hlavním úkolem. Helénové počátku nepomyšleli tolik na odpadnutí od otomanské říše, jako spíše na změnu privilegovaného postavení uvnitř říše a převzetí moci, čímž by oživilí Byzancii. První řecké povstání se nekonalo v Řecku, ale v dnešním Rumunsku, kde Řekové tvořili menšinu, nadto takovou menšinu, které se v otomanské soustavě dobře dařilo. K použití nynějšího jižního Řecka jako územní základny došlo teprve později.

Nejslavnějším a nejdramatičtějším případem úspěšného nacionalismu v diaspoře je Izrael. Je to také „poslední, nejméně typické z evrop-

ských nacionalismů“, podle slov Hughy Trevera–Ropera*). (Rozřešil jednu evropskou otázku tím, že vytvořil jinou asijskou, o níž Izraelci teprve sotva začali přemýšlet. V diaspoře židovské náboženství se odvolávalo na Jeruzalém; po návratu Jeruzaléma používal polosvětový sionismus nějaký čas staromódních socialistických nebo populistických klišé z Evropy devatenáctého století.) Dějiny téměř dvou tisíciletí nezanechaly nikde žádnou židovskou územní základnu, nejméně pak v izraelské zemi, a zanechaly Židy jako řadu nesouvislých a poměrně vysoko specializovaných vrstev v jiných společnostech, spíše než ten druh vyváženého obyvatelstva, jež se může stát základnou více nebo méně soběstačného moderního státu, *eines geschlossenen Handelsstaats*. Nicméně tato mimořádná proměna byla uskutečněna, bezpochyby do značné míry díky pohnutkám, které byly podníceny pronásledováním, nejprve ve východní Evropě a potom po celé Evropě během období holokaustu. Tato pronásledování osvětlují, lépe než co jiného, osud, který nejspíše postihuje kulturně odlišná, hospodářsky privilegovaná a politicky bezbranná společenství v době, kdy je pryč období specializovaných společenství v rámci tradiční formy účelně uspořádané dělby práce.

V židovském případě probíhala proměna lidí proti celkovému směru vývoje: městské, vysoce vzdělané a specializované, světoobčanské obyvatelstvo se vracelo alespoň částečně na venkov a do izolace. Obvykle je národnostní vývoj v obráceném poměru ke svým vlastním výrokům, které mluví o rolnících a vytváří měšťany. Zde bylo opravdu nutno vytvářet některé náhradní rolníky. Skutečně se z nich stali rolníci s některými význačnými kmenovými vlastnostmi: jednalo se o druh místního uspořádání, skládajícího se z jednotek, které měly současně produktivní i vojenskou úlohu. Výchovu takových kmenových příslušníků–rolníků nebylo možno si snadno představit, a náhradní rolníci–vojáci se ve skutečnosti utvářeli podle pravidel světských klášterních řádů. K tomu bylo zapotřebí ideologie, a dějinnou náhodou se stalo, že vhodná směs socialismu a populismu se objevila a byla všeobecně rozšířená v intelektuálních prostředcích, v nichž byl prováděn nábor. Tato ideologie se svými hesly (pro venkov, proti dělbě práce, pro kolektivismus) byla ideálně vhodná pro daný účel. Zda kibucy vskutku

*) Hugh Trevor–Roper, *Jewish and Other Nationalism*, Londýn, 1962.

poskytují modernímu člověku ideální život, jak jejich zakladatelé věřili a doufali, zůstává otevřenou otázkou; ale jako nástroj vhodného znovuosídlení půdy lidmi z poměštěných a občanských skupin obyvatelstva, a účinné obrany země ve vojenském střetnutí s co nejmenšími a nepatrnými prostředky, se osvědčily jako vynikající a vskutku nedostížné.

Úkoly společenské proměny, kulturního obrození, získání území a vypořádání se s přirozeným nepřítelstvím těch, kdož si činili dřívější nároky na dotyčné území, osvětlují zcela zvláštní a naléhavé problémy, jimž čelí nacionalismy v diaspoře. Ty z nich, které si uchovávají nějaký zbytek starobylého území, čelí možná problémům, které jsou poměrně méně naléhavé. Ale úkoly, před nimiž stojí kultura v diaspoře, která se nechopila národnostní volby, mohou být právě tak vážné a tragické jako úkoly, jimž čelí převzetí nacionalismu. Skutečně lze říci, že je to právě krajní nebezpečí přizpůsobovací (asimilační) alternativy, jež nutí přívržence národnostního řešení, aby hájili svou věc za těchto podmínek.

Vážnost situace obyvatelstva v diaspoře, jestliže se nezvolí nacionalismus, a způsob, jímž celá situace může být odvozena od velmi obecných příznaků přechodu od agrárního řádu k průmyslovému, dokazují, že je zcela nesprávné uvádět nacionalismus v diaspoře jako příklad popírající naší teorii nacionalismu:

Řecký a arménský nacionalismus vznikl mezi obyvatelstvy, která byla obecně úspěšnější a měla větší pochopení pro hospodářství moderní Evropy, směřující k blahobytu, než jejich otomanští muslimští vládci. *)

*) *Nationalism in Asia and Africa*, vyd. Elie Kedourie, Londýn, 1970, str. 20. Ve stejném svazku profesor Kedourie popírá poučku, že průmyslová společenská organizace vyvolává kulturní stejnorodost: „Velké průmyslové podniky měly své kořeny a vzkvétaly v mnohohojazdných společnostech: v Čechách a ve Spojených státech v devatenáctém století; v Hong Kongu, Izraeli, Francouzském Alžírsku, Indii, Ceylonu a Malajsku ve dvacátém.“ Nikdy se nevrátilo, že průmyslové podniky jsou možné jen v takové společnosti, která je již kulturně stejnorodá. Co uvedená teorie vskutku tvrdí, je toto: je-li průmyslové hospodářství zaváděno v kulturně nestejnorodé společnosti (nebo vrhá-li jen předem své stíny na ni), pak vznikají napětí, která vyvolávají nacionalismus. S možnou a přechodnou výjimkou Hong Kongu, jehož obyvatelstvo se skládá z Číňanů nepřejících si žít pod vládou nynějšího pevninského čínského režimu, takže již sama zásada náboru do společnosti předpokládá nedostatek touhy po odboji, každá jednotlivá země uvedená v Kedourieho seznamu, nejen nepředstavuje protiklad k naší teorii, ale dokonce ji osvětluje, a poskytuje opravdové vzorné příklady modelu, navrženého touto teorií. Čechy byly zdrojem velké části rané národnostní činnosti a teorie, jak německé, tak i české; výchovná soustava Spojených států byla – jak je všeobecně známo – zaměřena na to, aby přeměnila nestejnorodé přístěhovalecké obyvatelstvo na etnicky stejnorodé, za horlivého spolupůsobení tohoto obyvatelstva samého. Všechny ostatní uvedené země osvětlují příběh o nacionalismu, některé

V našem ruritánském příkladu byl nacionalismus vysvětlován v podmínkách obyvatelstva hospodářsky a politicky znevýhodněného, schopného odlišit se kulturně a tím povzbuzovaného k národnostní volbě. Ale neúnosné postavení kulturně zřetelně vymezených skupin obyvatelstva, které nejsou následkem začínajícího procesu industrializace hospodářsky v nevýhodě (zcela naopak), nýbrž jen *politicky* v nevýhodě – což souvisí s jejich menšinovým postavením – vyplývá z týchž obecných zásad a dochází ke stejnému závěru, i když ovšem svou vlastní cestou. Soustředit se výhradně na hospodářské nevýhody, které jsou významné ve většině typických případů, jak nutno připustit, (je karikaturou) našeho postavení. Průmyslový řád vyžaduje uvnitř hospodářských jednotek stejnorodost, dostatečnou alespoň k tomu, aby dovozovala poměrně hladkou proměnlivost a vylučovala „etnické“ zjišťování buď výhod nebo nevýhod, hospodářských nebo politických.

z nich v krajní a tragické podobě. Je pravda, že v Indii kulturní stejnorodost *někdy* protíná napříč kulturní rozdíly. Hindové „mluví tímtež jazykem“, i když nemluví stejným jazykem. Ale naše teorie toto nevyklučuje.

8

Budoucnost nacionalismu

Naše obecná diagnóza nacionalismu je jednoduchá. Ze tří období lidských dějin je druhé agrární a třetí průmyslové. Agrární společnost vykazuje určité obecné rysy: většina obyvatelstva se skládá ze zemědělských výrobců, rolníků. Pouze menšina obyvatelstva jsou specialisté, vojenští, političtí, náboženští nebo ekonomičtí. Většina agrárních obyvatelstev se také týkájí obě další změny agrárního věku: ústředně řízená vláda a objev písma.

Agrární společnost – jinak, jak se zdá, než jak její předchůdce, tak i po ní následující společnosti – je malthusiánská: nezbytnost jak výroby, tak i obrany ji pobízejí ke snaze o růst obyvatelstva, který pak hrozí překročit hranice zdrojů společnosti, takže příležitostně mohou nastat pohromy. Tři rozhodující činitelé této společnosti (výroba potravin, politická centralizace a gramotnost) vyvolávají společenskou strukturu, v níž kulturní a politické hranice se zřídka shodují.

Průmyslová společnost je zcela jiná. Není malthusiánská. Je založena a závislá na růstu vědění a na hospodářském růstu, takže konec konců hospodářský růst další dramatický růst obyvatelstva převyšuje a současně jej činí zbytečným. Různé činitelé v ní – všeobecná gramotnost, proměnlivost a tudíž individualismus, politická centralizace, potřeba rozsáhlé vzdělávací infrastruktury – vhánějí ji do situace, v níž se politické a kulturní hranice vcelku shodují. Stát je především ochráncem nikoli víry, nýbrž kultury, a udržujícím nevyhnutelně stejnorodý a standardizovaný vzdělávací systém, který jedině může zajistit takové osazenstvo, které je schopné přecházet z jednoho pracovního místa na jiné v rámci rozvíjejícího se hospodářství a mobilní společnosti a zastávat pracovní místa, kde soustava práce znamená ovlivňování *lidí* spíše než změnu *věcí*. Pro většinu z těchto lidí však jsou hranicemi jejich kultury hranice ne snad světa, ale možnosti najít práci, a tudíž jejich lidské důstojnosti.

Ve většině uzavřených mikro-obcí agrárního věku byly hranice kultury hranicemi světa, a kultura sama zůstávala často nepozorována,